

De Tolk van Annette Hess

verwijzingen: Atlas-Contact, 2019

Onderstaande tekst is geschreven door Dirk Walter, voormalig leraar Duits, adviseur en voorzitter van de onderwijsraad voor het vak Duits in de deelstaat Saarland. Vorig jaar schreef hij voor het eerst een podcast over een boek dat genomineerd was voor de Euregio Literatuurprijs voor Scholieren. Vanwege de zeer positieve reacties heeft hij dit jaar alle zes genomineerde romans voor zijn rekening genomen. Hieronder geeft hij tips en suggesties voor het bespreken van de boeken met de leerlingen.

Laten we het nu hebben over het laatste boek van deze podcast-reeks: **De Tolk van Annette Hess**.

Net als in het boek *Lieg met mij* van Besson gaat het ook hier om een emancipatieproces, om het loslaten van vaste maatschappelijke gedragspatronen. Terwijl Besson er persoonlijk in slaagde zich van zulke vaste patronen te bevrijden, lukte dat, zoals we weten, zijn vriend Andrieu niet, omdat die dat niet toeliet. Hoe zit dat bij de heldin Eva Bruhns in het boek van Annette Hess?

De roman speelt zich af in de vroege jaren zestig, en de protagoniste worstelt met twee conventies uit die tijd: enerzijds de wijdverbreide behoefte om de duistere jaren van het nationaalsocialisme en het lot van de slachtoffers te verzwijgen of beter gezegd te verdringen, en anderzijds het idee van de vrouw die onderworpen is aan haar echtgenoot.

Die twee zaken zijn hier met elkaar vervlochten, enerzijds omdat het hoofdpersonage Eva Bruhns werkt als Poolse tolk voor de getuigen op het eerste Auschwitzproces in Frankfurt, maar anderzijds omdat ze door haar verloofde Jürgen Schoormann onder druk wordt gezet om dat werk op te zeggen.

‘Hij moest zijn aanstaande echtgenote kunnen vertrouwen. Ze moest doen wat hij zei.’ (p. 97; zie ook eerder op p. 18)

Hoewel Jürgen het niet voor mogelijk hield, weigert ze dat te doen, met een eerste grote crisis tot gevolg, en die zorgt ervoor dat Eva tijdens een ruzie haar verlovingsring teruggeeft (p. 97).

Jürgen werkt als junior chef in het bedrijf van zijn vader, het postorderbedrijf Schoormann, hoewel hij oorspronkelijk pastoor wilde worden. Hij is een oerconservatief type: seks voor het huwelijk is taboe voor hem (p. 18). Als Eva hem toch op een intieme manier probeert te benaderen, wijst hij haar met 'duistere blik' af (p. 141-142). Haar tweede poging een tijdje later mondt alleen uit in een soort wanhoopsdaad (p. 254-255). Nog wat later komen we de onderliggende oorzaak te weten: nadat zijn moeder was omgekomen in een bombardement, bracht hij als jongeman de piloot van een neergestort Amerikaans jachtvliegtuig schoppend en trappend met zijn voet om, waarbij hij een orgasme kreeg (p. 333). Vanaf dat moment is zijn seksualiteit met schuld verbonden.

Ook Eva's ouders – haar moeder Edith en haar vader Ludwig –, die het goed lopende restaurant 'Deutsches Haus' uitbaten, en Eva's oudere zus willen dat ze de oude verhalen laat rusten:

'Haar ouders en Annegret wilden niets over het proces horen. Zelfs de artikelen die elke dag in de krant stonden, sloegen ze over.' (p. 148); zie ook de reactie van Eva's vader op p. 145-146 of van Eva's moeder op p. 65: *'Laat het verleden toch het verleden blijven, Eva. Dat is het beste, geloof mij nu maar.'* Zie eveneens de discussie met Annegret over de slachtoffers op p. 271-272.

Net als bij Jürgen vernemen we ook hier pas in het verdere verloop van de handeling het onderliggend verhaal dat hun weigering om terug te denken aan het verleden in een bijzonder daglicht plaatst. Daarover later meer.

Wat het vertelperspectief betreft kunnen we stellen dat we hier te maken hebben met een alwetende verteller (of vertelster) die zich ook met de gevoelswereld van de verschillende personages inlaat, maar niet alles meteen prijsgeeft. Het geleidelijk aan onthullen van onderliggende oorzaken en motivaties is een romanprincipe dat ook van toepassing is op Eva's zus Annegret, op de assistent van de officier van justitie David Miller en ten slotte op Eva zelf.

Er zijn, over het geheel genomen, verschillende verhaal- of handelingslijnen die voor een deel nauw samenhangen met het Auschwitzproces: een Jürgen-verhaallijn, een David-Miller-verhaallijn, een Otto-Cohn-verhaallijn, een echtpaar-Bruhns-verhaallijn en een Annegret-verhaallijn. En samen met die verhaallijnen ontstaat er ten slotte een soort carrousel van personages met Eva in het middelpunt.

Hierdoor ligt het voor de hand dat we de roman analyseren met het oog op de personages.

De relaties tussen de personages kunnen van tevoren al vastgelegd worden in een diagram, daarna kan er met de leerlingen nagegaan worden welke ontwikkelingen en gebeurtenissen daarmee in verband staan (zie het diagram in bijlage).

Laten we beginnen met het hoofdpersoonage Eva. Aanvankelijk raakt ze slechts toevallig bij het proces betrokken omdat de officiële tolk Pools geen uitreisvergunning krijgt. Er ontstaat bij haar een plichtsgevoel dat steeds groter wordt, maar de oorsprong daarvan is haar lange tijd niet duidelijk:

*Ze wist niet waardoor ze zich zo opgejaagd voelde. Maar ze moest erbij zijn op het moment dat de aanklacht voorgelezen zou worden. Dat was ze verschuldigd. Alleen: aan wie? Ze wist niemand te bedenken. (p. 77)
Maar waarom ben ik hier? vroeg Eva zich af. Ze had er geen antwoord op. (p. 155)*

Deze behoefte om erbij te zijn is gekoppeld aan een gevoel van schaamte en schuld: al op het moment dat Cohn, die later een getuige zou zijn, met gepijnigde blik weigerde om haar te bedanken voor haar hulp, klinkt het als volgt:

‘Ze schaamde zich ineens en knikte.’ (p. 69)

En even later:

‘Maar [ze] kreeg ineens het gevoel dat ze zelf werd aangeklaagd.’ (p. 81)

Tegelijkertijd besluit haar steeds meer het gevoel dat ze nauwer bij de gebeurtenissen betrokken is dan ze beseft. Al toen ze met haar zus de kaarten legde, telde ze in het Pools en daarbij zei ze enigszins speels:

‘Zou ik in een vorig leven Poolse zijn geweest?’ (p. 53)

Maar herinneringen die plots in haar opkomen stapelen zich daarna op: ze denkt dat ze de vrouw van de hoofdverdachte kent (p. 85), uiteindelijk herinnert ze zich dat ze ooit van die vrouw een draai om de oren gekregen heeft (p. 132). Stap voor stap komt ze erachter dat ze als klein kind samen met haar oudere zus en haar ouders bij het kamp van Auschwitz heeft gewoond. Als ze ten slotte in de lijst van de SS'ers die bij het kamp

waren ingedeeld de naam van haar vader ontdekt (p. 234, 238), roept ze haar ouders ter verantwoording.

Ze komt te weten dat Ludwig Bruhns kok was in het casino van de officiers van Auschwitz (p. 273-274). De weigerachtige houding van haar ouders en die van haar oudere zus Annegret kunnen verklaard worden vanuit de behoefte om te verzwijgen dat zij er zelf bij waren. De antwoorden op Eva's vragen zijn in overeenstemming daarmee ontwijkend en weinig overtuigend: om zichzelf te rechtvaardigen blijft Annegret volhouden dat Auschwitz alleen maar een strafkamp voor criminelen was (p. 271) en Eva's ouders verschuilen zich achter de uitspraak dat haar vader alleen bij de SS is gegaan 'omdat hij zich alleen had gevoeld' (p. 274). Pas na de oorlog hadden ze van de vergassing gehoord. Maar paradoxaal genoeg geeft Eva's moeder toe dat haar vader twee keer tevergeefs een verzoek tot overplaatsing heeft ingediend:

'We hadden geen keus, kind.' (p. 274)

Maar het toppunt is het feit dat mevrouw Bruhns nu onverwacht ook op het proces wordt opgeroepen als getuige voor de verdediging. Ze moet bevestigen dat ze de hoofdverdachte in december 1944 heeft aangegeven op grond van een defaitistische uitspraak, wat tot een doodsvonnis had kunnen leiden (p. 317). Daaruit blijkt dat de moeder zelfs in die tijd nog honderd procent achter de partij stond. Eva breekt nu met haar ouders (p. 320).

En ze breekt ook met Jürgen. Want na een paar ups en downs in hun relatie – ze gaf hem, zoals gezegd, haar verlovingsring terug, maar daarna zochten ze toch weer toenadering tot elkaar – gaat Jürgen naar het Openbaar Ministerie en eist hij dat zijn bruid zich terugtrekt uit de zaak, een eis die gezien de rechtspositie van die tijd mogelijk was (p. 277). Dit zorgt ervoor dat Eva definitief met hem breekt (p. 282-283) – zo lijkt het althans, tot vlak voor het einde van de roman. Want, zoals ze zelf zegt: 'Ik ben de stem van deze mensen' (p. 277) en van dat voornemen laat ze zich niet afbrengen.

Inmiddels heeft ze op geestelijk vlak allang toenadering gezocht tot David Miller (p. 158). Aanvankelijk maakt die jonge joodse jurist, die haast fanatiek op wraak uit is, op haar de indruk van iemand die 'geestelijk niet helemaal gezond' (p. 33) is, vooral omdat hij Eva lange tijd met felle afkeuring bejegt. Door haar aanvankelijke onwetendheid komt ze op hem over als 'een van die miljoenen domme vrouwtjes.' (p. 33). David moet zogenaamd verwerken dat zijn broer door beklagde nummer vier doodgeranseld werd

– althans, dat vertelt hij telkens weer tegen iedereen behalve tegen Eva (p. 181), hij vertelt het zelfs tegen zijn kennis in het bordeel, de prostituee Sissi, met wie hij een persoonlijke relatie aangaat (p. 181). Maar als Eva samen met een juridische delegatie naar Auschwitz afreist om de feiten ter plekke te controleren, komt de waarheid aan het licht. In Auschwitz zelf bekent hij haar wanhopig dat hij helemaal geen broer heeft en dat zijn familie al in 1937 naar Canada geëmigreerd was. Heel zijn gedrag was een uiting van zijn schaamtegevoel omdat hij aan de gruweldaden had weten te ontkomen en er niet bij hoorde (p. 302), wat hij blijkbaar door een bijzondere geestdrift probeerde te compenseren. Verrassend genoeg zorgt die bekentenis er niet voor dat Eva afstand van hem neemt, integendeel, ze gaat met hem naar bed:

‘En toen deden ze het enige wat je hier misschien tegenover kon stellen: ze bedreven de liefde.’ (p. 303)

Het is niet zo eenvoudig om dit gedrag te begrijpen. Is het slechts een emotionele vlucht van twee getraumatiseerde mensen, zoals de formuleringen doen vermoeden, of deelt Eva de jongeman met zijn gestoorde persoonlijkheid op deze manier in bij de groep van de slachtoffers?

De Hongaarse jood Otto Cohn is zonder twijfel wel een echt slachtoffer. Al voor zijn optreden bij de rechtbank was Eva hem toevallig op straat tegengekomen. Hij was een verwaarloosde persoon die hulp zocht en ze hielp hem het pension te vinden waar hij een kamer had geboekt (p. 67-69). Ze krijgt grote empathie voor hem. Ze volgt zijn bittere getuigenissen voor de rechtbank met grote belangstelling, hij komt op haar over als de incarnatie van de ‘toornige God’ van de bijbel (p. 166). Zijn motief:

‘Maar ik heb gezworen dat ik dit wilde overleven, om te kunnen vertellen wat er gebeurd is’ (p. 165)

Daarna – ook vanwege het uitblijven van een reactie bij de beklaagden – verlaat hij de zittingzaal en laat hij zich, blijkbaar met de bedoeling om zelfmoord te plegen, op straat omverrijden. Eva pakt zijn hoed en houdt die bij zich (p. 170). Via haar zus Annegret informeert ze bij het ziekenhuis naar zijn toestand, maar ze wordt door haar zus voorgelogen, waarna ze moet verwerken dat hij gestorven is. De hoed bewaart ze heel zorgvuldig op haar kamer, als een relikwie (p. 186).

Hoe zit het met de beklagden?

Eva's mening 'Dat zijn gewoon mensen. En dat is nog wel het ergste' (p. 225) doet denken aan de analytische formulering 'de banaliteit van het kwaad', die Hannah Arendt op grond van het Eichmann-proces heeft geopperd. Maar de beestachtige gruweldaden die de beklagden persoonlijk ten laste worden gelegd en die Eva als tolk moet meedelen, worden meer en meer een last voor haar, een last die ze maar nauwelijks denkt te kunnen dragen. Steeds opnieuw wordt ze misselijk, en na een van de vreselijke getuigenverklaringen stort ze echt in (p. 242). Als we kijken naar de namen die de beklagden vanuit Eva's perspectief krijgen en die door de verteller of de auteur op geen enkele manier gerelativeerd worden, dan valt het doorgaans op dat er vergelijkingen met dieren worden gebruikt. Zo wordt de hoofdverdachte steeds als 'roofvogelgezicht' omschreven, beklagde nr. vier als 'oude [...] chimpansee' (p. 64 e.a.; de benaming 'het beest' waarmee hij soms benoemd wordt, is afkomstig van de slachtoffers zelf (p. 164) en wordt in principe door David Miller gebruikt). Beklaagde nr. tien, de verpleger, is een man met 'vleermuisoren en een ingedeukte neus' (p. 64; die neus lijkt op het stompje van een vleermuisneus) en de apotheker maakt de indruk van 'een dikke, tevreden kikker' (p. 163). De verdediger wordt 'de witte haas' genoemd, net als de onaardige figuur uit 'Alice in Wonderland' (p. 116), en zelfs de echtgenote van de hoofdverdachte heeft een 'muizengezicht' (p. 81, vgl. p. 247). Het motto luidt: 'Dieren kijken naar jou'. Dat klinkt dan weer een beetje als triviale literatuur. Het is hier uiteraard niet de bedoeling om deze personages of de mensen die aan hun kant staan te verdedigen, maar zijn zulke bijkomende karakterisering en echt nodig gezien de beestachtige daden die in dit proces aan bod komen?

De benamingen hebben vast ook iets te maken met Annette Hess' principiële voornemen om reële namen te vermijden. Zo wordt de procureur-generaal Fritz Bauer steeds alleen met zijn ambtstitel en met 'grofgebouwd' (p. 27) aangeduid; de leidinggevende officier van justitie wordt eveneens gekenmerkt als 'de man met het lichtblonde haar' (p. 28 e.a.) – wat afstandelijk klinkt –, en de voorzittende rechter wordt omschreven als een man met een gezicht als een 'opgaande maan' of een 'vollemaansgezicht' (p. 82, 157), wat een enigszins onnozele indruk maakt. Maar de handelingen die van deze personen uitgaan, zorgen ervoor dat ze toch als sympathieke figuren overkomen, bij de rechter wordt er zelfs expliciet gesproken over 'zijn vriendelijke vollemaansgezicht' (p. 241).

De behoefte om bij de beklagden het negatieve nog negatiever te maken, gaat gewoonweg tot in het symbolische. Als David Miller beklaagde nummer vier, 'het beest', gaat opzoeken, is die net aan het jagen, wat veelbetekenend is. Wanneer de man met het 'gezicht van een oude chimpansee' de deur van het jachthuisje opent, heeft hij een 'lang mes in zijn hand', en op de achtergrond zie je 'een opgehangen lijk' dat vervolgens een ree blijkt te zijn.

'Of wat er dan ook aan een haak aan het plafond hing. Het kon ook een mens zijn. In elk geval zag het er bloederig uit.' (p. 61)

Hier wordt er in zekere zin vooruitgelopen op de verklaring van een vrouwelijke getuige in het proces, waarin er wordt gesproken over een slachtoffer dat na het verhoor door de beklagde 'één grote bloederige hoop' was (p. 265).

Op dit punt wekt het handelingsverloop van de roman overduidelijk de indruk van een constructie – niet in de laatste plaats om de getuigenverklaring te versterken; ook daarover later nog meer. Ik kreeg deze indruk van een opvallende, dramatische constructie ook bij een reeks gebeurtenissen, waarvan er een paar in verschillende recensies bekritiseerd werden (bv. [Hamburger Shortlist](#) en [Süddeutsche Zeitung](#)).

Eerst en vooral: het feit dat er met Eva uitgerekend een vrouw bij het proces betrokken is geraakt wiens eigen verleden samen met dat van haar familie de verschrikkingen rechtstreeks mee beïnvloed heeft, is een toevalligheid die onontbeerlijk is voor de roman en die we wel moeten erkennen. Maar daarna dient de lezer het volgende nog aan te nemen:

- dat de moeder als getuige met een erg onthullende verklaring zelfs op het laatste moment nog opgeroepen wordt,
- dat Eva, die tot januari 1945 bij het kamp woonde (vgl. de data op p. 238) – een tijdstip waarop ze al bijna zes was (ze is geboren in het voorjaar van 1939, p. 231) – desondanks een herinnering aan die tijd letterlijk uit de nevel van haar onderbewustzijn tevoorschijn moet halen,
- dat ze Otto Cohn al voor de zitting op straat ziet, waarna ze a priori al een soort gids voor hem wordt,
- dat Otto Cohn na zijn verklaring zelfmoord pleegt,
- dat de verwaarloosde toestand van zijn lichaam en zijn kwellende lichaamsgeur allebei voortvloeien uit een strategie die zelfs de fijngevoelige Eva niet begrijpt.

Vertellerscommentaar:

‘Ze kon niet vermoeden dat Otto Cohn niet alleen wilde dat men hem hoorde en zag, nee, de schuldingen in de beklagdenbankjes moesten hem ook ruiken.’ (p. 159)

Zouden wij lezers dit hebben vermoed als de auteur er ons niet op had gewezen? Otto Cohn wil dus voor iedereen onverdraaglijk zijn: blijkbaar moet een typisch antisemitisch cliché op deze manier ontkracht worden. Maar of dit cliché hierdoor – ik zeg het met nadruk: ongewild – niet juist in stand wordt gehouden, net zoals Cohn met zijn verschijning bijna overal alleen op weersin in plaats van op begrip stuit, laat ik in het midden.

- en ten slotte is ook David Millers duistere verdwijning in Polen verbluffend en wekt die de indruk van een dramatische hertekening; een recensente beweerde dat hij als het ware ‘verwijderd’ werd om verhaal-economische redenen.

Ik ben het verder niet eens met al de punten van kritiek die in de recensies opduiken. Zo kan ik niets maken van de uitspraak dat de taal van de roman ‘zichzelf nooit uit de verstikkende bedomptheid bevrijdt’ die in de roman het milieu van de jaren zestig kenmerkt. (Frauke Meyer-Gosau op: [Süddeutsche Zeitung](#)). Naar mijn gevoel heeft Hess een eenvoudige, realistische en vlot leesbare schrijfstijl. Verschillende passages zoals bijvoorbeeld het nachtelijk tafereel (p. 196-198) hebben zelfs een indrukwekkende sfeer. Ook de compositie van de verhaallijnen vind ik zeker geslaagd; de vraag is alleen wat hun functie precies is.

En hiermee zijn we eigenlijk pas aanbeland bij de centrale vraag: wat wil de auteur met haar roman bereiken?

Peter Weiss zelf heeft al in 1965 de gruwelen van Auschwitz op prominente wijze beschreven in zijn documentair toneelstuk *Het onderzoek – Die Ermittlung*. Bij Hess draait het dan ook meer om de gevolgen van het Auschwitzproces voor de mensen die er iets mee te maken hebben en, zoals we zullen zien, voor de Duitse samenleving in het algemeen. Het draait, om precies te zijn, om schuld, meer bepaald om Duitse schuld.

Als Eva uitdagend aan haar vader vraagt:

‘Waarom heb je niets gedaan, papa? Je had al die officieren moeten vergiften!’ (p. 319)

dan kan dat begrepen worden als een overbodige reactie die voortkomt uit shock en verontwaardiging, als de absurde eis tot een levensgevaarlijke verzetsdaad.

Maar als ze zegt:

'Jullie maakten deel uit van het geheel. "Ze", dat waren jullie ook. Jullie hebben het mogelijk gemaakt. Jullie hebben niet vermoord, maar het wel laten gebeuren. Ik weet niet wat erger is. Zeg me wat erger is!' (p. 321)

dan stemt ze niet alleen in met de mening van David Miller: 'Dat zogenaamde Reich had nooit zo tot in de puntjes kunnen functioneren als de meeste mensen niet hadden meegedaan.' (p. 243), maar ze formuleert ook het belangrijkste verwijt dat in heel de roman geuit wordt.

Want van belang is hier het exemplarische, en Eva blijft in vergelijking daarmee een grote uitzondering.

Als ze de kapper van het concentratiekamp Jaschinsky gaat opzoeken, aan wiens krultang ze een litteken uit haar kindertijd te danken heeft dat telkens weer pijnlijk opspeelt (p. 103, 204) en dus een zekere symbolische waarde heeft, probeert ze met een persoonlijke daad boete te doen: ze wil haar hoofd laten scheren zoals dat bij de gevangenen werd gedaan. Een onredelijke eis die de voormalige kampbewoner van tafel veegt met de uitspraak: 'Daar hebt u geen recht op' (p. 345). Troost en vergeving krijgt ze niet.

Maar Eva's inspanningen en alles wat daarbij hoort zijn ver verwijderd van het Duitsland van de eerste twintig jaar na de oorlog, dat laat de roman zien. Het blijkt een samenleving te zijn waarin de oude racistische en xenofobe vooroordelen blijven bestaan:

- Een leraar stelde Eva in haar schooltijd een vraag over een afbeelding van oerwoudbewoners:
'Is dit ras meer aap of meer mens? Juffrouw Bruhns?' (p. 155).
- Jürgens secretaresse schrijft een persoonlijke klachtenbrief over een nieuwe huurder:
'[Er] klopte niets van wat ze had geschreven. Maar de man wiens taal ze niet verstond, vond ze eng. Ze (...) wilde gewoon niet dat hij in hetzelfde pand woonde als zij.' (p. 224).
- Er worden aanslagen door middel van brandstichting gepleegd tegen Italiaanse gastarbeiders (p. 7, 197-199, 347).
- Een marktkramer en zijn vrouw laten Otto Cohn, die inlichtingen komt vragen, ruw afvoeren: *'Zeg, Israël, ophoepelen! Verdwij!'* (p. 67)
- Voor de uitbater van het pension is Otto Cohn een 'vuile jood' (p. 151).

Tegelijkertijd is er sprake van een verdringingsmentaliteit en van een latent nazisme:

- Een krantenkop luidt: ‘70% van de Duitsers wil het proces niet!’ (p. 63).
- Een reporter geeft commentaar terwijl de camera loopt:
‘De belastingbetaler zal zich afvragen: waarom deze hele toestand en wat moet die wel niet kosten?’ (p. 76).
- Politie mannen staan in de houding, slaan met hun hakken tegen elkaar, groeten de beklagden (p. 74, 115) en lijken ‘zo wel een erewacht’ (p. 158).

Als we bij dit alles Eva’s familie als een belangrijk voorbeeld nemen, dan wordt het volgende duidelijk: op de een of andere manier waren ‘de’ Duitsers betrokken bij de gruweldaden, ze wisten ervan en werden dus schuldig, maar ze veranderen niet – dan is het nog maar een kleine stap tot het ‘Tätervolk’ – het volk van de daders.

En daar is alles dan ook op gericht: zo is ‘Deutsches Haus’, de naam van het restaurant, een symbool voor de schuld van heel Duitsland en voor het voortbestaan van de noodlottige traditie.

Dit geldt ook voor secundaire verhaallijnen waarover tot nu toe nog niet gesproken werd:

Stefan, Eva’s jongere broer, is een verwend en jengelend wezen (‘Ik krijg altijd alles wat ik wil’, p. 23), natuurlijk speelt hij oorlogje met tanks en soldatenfiguurtjes (p. 20-22) en voor kerst krijgt hij een para-pop en een luchtbuks cadeau, waarmee hij op mussen wil schieten (p. 102). Zelfs de speelgoedsoldaten die hij intriest in het graf van de hond Purzel (toepasselijk genoeg een enigszins gemeen dier) heeft gelegd, worden weer opgegraven omdat Stefan twee van die soldaatjes per se nodig heeft voor zijn oorlogsspel tegen een kameraad (p. 261). En als Eva een blauwe kapiteinsmuts voor hem meebrengt uit Sylt, marcheert hij onmiddellijk voor de spiegel op en af en commandeert hij: ‘Links, rechts, links, rechts, halt!’ (p. 262)

Slechts terloops wordt vermeld dat Stefan ook bij het kerstspel de hardvochtige, quasi xenofobe herbergier speelt, die Maria en Josef afwijst:

‘Nee, we hebben geen plaats voor jullie! Maak dat je wegkomt!’ (p. 100)

Laten we het nu hebben over de Annegret-verhaallijn, die tot nu toe nog helemaal buiten beschouwing werd gelaten. Een paar mensen die op Internet hun mening hebben geuit, vonden haar een personage dat niet past bij het geheel en geen functie heeft. Maar ik geloof dat Hess haar weloverwogen een plaats in het verhaal heeft gegeven. Ook hier is het principe van de opvallende versterking van het negatieve van

kracht: Annegret is een door en door lamlendig schepsel dat de noodlottige traditie op haar manier voortzet. De eerste sporen van haar karakter waren al in Auschwitz zichtbaar toen ze in de tuin de kopjes van de rozen scheurde en haar kleine zusje ertoe aanzette om mee te doen (p. 247). Ze is:

- dik (op p. 199 wordt er zelfs gesproken over haar ‘vormeloze gestalte’),
- gulzig (p. 16, 51, 216, 228, 258),
- op zoek naar seksuele affaires met getrouwde mannen (p. 143, 146),
- voornamelijk cynisch (‘Goed, ga jij maar wildvreemde clochards redden’ (p. 68) / Als Eva na de redding van de gastarbeidersfamilie haar vader omhelst en haar moeder een kus geeft: ‘Annegret vertrok spottend haar mond.’ (p. 201) / ‘Elk mens is een machine. Iedereen kan zijn gevoelens aan- of uitzetten.’ (p. 172) / ‘Romantiek is gecamoufleerde leugenachtigheid’ (p. 218),
- en als het haar dan eens overkomt dat ze gevoelens heeft, dan klinkt haar gesnik ‘als een zieke kat in een afvoerpijp’, tijdens het huilen ‘gromde’ ze (p. 143) en haar droefheid om Purzel, de overleden hond van de familie, heeft grenzen: als grafgift geeft ze ‘een handvol vruchtensnoepjes, de groene die ze niet lekker vond en daarom opzij had gelegd.’ (p. 238).
- Maar het ergste is dat ze, compleet tegen haar beroep in, een soort ‘ziekte-zuster’ is die op de kraamafdeling colibacillen (vermoedelijk die van haarzelf, p. 311-312) onder de melk van de baby’s mengt (p. 177) of meteen in hun mond spuit (p. 105), om ze daarna des te meer te kunnen verzorgen en erbovenop te helpen (p. 311, 321). Is wat ze doet een pervers helpersyndroom dat gezien moet worden in het licht van haar ouders die meededen en dus mee schuldig waren? Maar zo scherpzinnig lijkt Annegret niet – er is geen scène waarin ze niet ongecompliceerd onaardig lijkt te zijn. In feite wordt met haar voorbeeld de moordzuchtige traditie veeleer voortgezet (een baby gaat dood, p. 217). Want wat Annegret vanuit haar ziekelijke behoefte aan erkenning doet, lijkt wel een voortzetting van de perverse medische onderzoeken in Auschwitz te zijn (bijvoorbeeld de tweelingen van Cohn op p. 160-161, of de zus van Anna Masur op p. 204). Dit verband legt Annegret in gedachten zelf:

‘Het is goed dat ze [Eva] vertrekt. Ze zorgt voor onrust, dikt het verleden aan, hangt de zedenpreker uit en heeft blijkbaar geen benul van de tekortkomingen van de menselijke natuur.’ (p. 320-321)

Meteen daarna wordt dan de ‘prestatiebalans’ van haar menselijke ‘tekortkomingen’ opgemaakt: ‘de afgelopen vijf jaar negentien baby’s en peuters, allemaal jongetjes’ (p.

321). Dat die allemaal mannelijk waren, duidt in zekere zin op een ondoorgrondelijke mannenhaat die door de cynische omgang met haar minnaars (bijvoorbeeld met dr. Küssner) wordt bevestigd.

Het feit dat dr. Küssner haar wil dwingen om met hem te trouwen door na haar bekentenis haar daden niet aan te geven (p. 331), zet het principe van het egoïstisch weggijken bij misdaden ook nog eens voort.

Als je onder deze voorwaarden een conclusie trekt, dan blijkt dat het maatschappelijk beeld in de roman tamelijk duidelijk op een soort voortschrijdende Duitse collectieve schuld gericht is.

Uiteindelijk geeft Eva haar baan bij de rechtbank op, met de verklaring: ‘Ze droeg de schuld van haar ouders met zich mee’. Als de leidinggevende officier van justitie zegt ‘dat dat in juridisch opzicht flauwekul was. Je kon niet een heel volk verantwoordelijk houden voor de daden van enkelen’ (p. 323), dan geeft hij door de restrictie ‘juridisch’ ook het tegenovergestelde al aan dat hier op de achtergrond aanwezig is: ‘Maar op moreel vlak!’. En de verwijzing naar het hele volk legt in feite niet alleen de schuld van Eva’s ouders vast, maar die van heel de generatie volwassenen ten tijde van Hitler.

Eva blijft overigens onomstotelijk bij haar besluit (p. 323), en aangezien de roman zich op identificatie met deze standvastige jonge vrouw richt, moeten wij als lezers ook wel sympathie hebben voor dit soort houding.

Zijn er elementen die niet zo eenduidig zijn? In een paar gevallen heeft de schrijfster het glatte beoordelingsmodel wat ruwer gemaakt: David Miller is een quasi pathologisch geval apart, Otto Cohns bewuste verwaarlozing is een uiterst ongewone strategie voor getuigen, Jürgens vader is een communist die het als tegenstander van de nazi’s in het naoorlogse Duitsland door zijn postorderbedrijf heeft geschopt tot miljonair. En ook Eva’s opvatting over de beklaagden gaat verder dan gewoon afkeer:

‘En toen begreep ze waarom geen van de verdachten zijn schuld toegaf. (...) Hoe moest een mens leven met het idee dat hij verantwoordelijk was voor de dood van duizenden mensen?’ (p. 305)

Wat helemaal niet in het kader past, is het feit dat Eva’s vader Ludwig Bruhns zichzelf in levensgevaar brengt om de bewoners van het naburig huis, een gastarbeidersfamilie, te redden uit de vlammen die het gevolg zijn van een aanslag. Is dit als het ware een daad om boete te doen voor zijn vroegere misstap? Of komen we met alle genoemde

voorbeelden dichter bij de tegenstrijdigheden die eigen zijn aan het mens-zijn? ‘Het is moeilijk om mens te zijn’, zegt de oude Schoormann, Jürgens vader, nadat die heeft opgebiecht dat hij de piloot van het Amerikaanse jachtvliegtuig doodgeslagen heeft en daardoor vervuld werd van lustgevoelens (p. 334). Gelouterd als hij is door deze biecht, is Jürgen dan ten slotte toch rijp om zich te binden aan Eva, die hij nu ‘heel moedig’ (p. 347) vindt – toegegeven, een happy end dat enigszins gemaakt is. Maar tijdens het lezen had ik het gevoel dat dit allemaal randaspecten zijn die samen leiden tot het totaalbeeld dat de roman oproept, en dat beeld wil vooral het eenduidig negatieve actueel maken.

Zo deed Annegret me niet denken aan historische gevallen, maar aan hedendaagse berichten over de ‘engelen van de dood’ in de ziekenhuizen en verzorgingstehuizen. En voor de reeks brandaanslagen op de kinderwagens van gastarbeiders vond ik geen documenten uit de tijd van toen, maar het roept daarentegen wel associaties op met de aanslagen op asielzoekerscentra. Als je bedenkt dat de roman meteen na zo’n aanslag begint, dat de dramatische reddingsactie van Ludwig Bruhns in het midden van de roman plaatsvindt en dat Jürgen op het eind een krantenartikel vermeldt waarin staat dat studenten, mogelijk zelfs leden van een studentenclub (!, p. 347) de daders zijn, dan wordt het duidelijk hoe belangrijk dit thema is.

‘Deze roman komt precies op het juiste moment’, zo klinkt het commentaar op het omslag van de Duitse pocketuitgave. Daarmee zijn we dus aanbeland bij de politiek actuele functie van de strijd tegen rechts, waartoe de roman wil bijdragen. De vraag is alleen of Auschwitz geschikt is voor dit soort instrumentalisering, of we tevreden moeten zijn met de eenzijdige lessen die de geschiedenis ons leert en of de hedendaagse bondsrepubliek echt gezien moet worden in het teken van de voortzetting van die noodlottige tijden. Of is de meer algemene en structurele les die we kunnen trekken uit het naziverleden niet eerder: geef een mens macht over een ander mens, prent hem in dat hij aan de ‘juiste’ kant staat, of beter nog dat hij de ‘goede’ is die tegen het ‘kwade’ strijdt, en hij is tot eender welke rotslechte daad in staat. De roman *De tolk* verschaft dit soort inzichten niet.

*Deze tekst is geschreven in het kader van de Euregio literatuurprijs voor scholieren 2021.
Tekst: Dirk Walter; vertaling: Joëlle Feijen*

